

CEPOR

Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Studija konzultantskog tržišta u Hrvatskoj

dr.sc. Mirela Alpeza

Zagreb, 7. svibnja 2014.

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Studija konzultantskog tržišta u Hrvatskoj

- **Naručitelj Studije:**
  - EBRD BAS, u suradnji s HAMAG INVEST-om
  - dio projekta transfera znanja, iskustva i najbolje prakse EBRD BASa na HAMAG INVEST
- **Cilj Studije:**
  - kreirati podlogu za buduće intervencije HAMAG INVESTa u procesu razvoja tržišta konzultantskih usluga za mikro, mala i srednja poduzeća (MMSP) u Hrvatskoj

Ključna područja istraživanja

---

1. Potražnja za konzultantskim uslugama – sektor MMSP
2. Ponuda i kvaliteta konzultantskih usluga za MMSP u Hrvatskoj
3. Konsolidacija tržišta konzultantskih usluga
4. Poduzetnička potporna infrastruktura u Hrvatskoj

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Studiju pripremio: CEPOR

- Jedini neovisni policy centar fokusiran na problematiku poduzetništva i sektora malih i srednjih poduzeća u Hrvatskoj, od 2001.g.
- Misija:
  - utjecati na institucionalni i regulatorni okvir u kojem djeluju MSP u Hrvatskoj
  - poticati razvoj poduzetničke kulture u društvu
- Najvažniji projekti:
  - GEM – Global Entrepreneurship Monitor projekt za Hrvatsku, od 2002.g.
  - Godišnje Izvješće o MSP u Hrvatskoj, od 2011.g.

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

RAZLIČITI IZVORI, DVIJE PERSPEKTIVE STANJA KONZULTANTSKOG TRŽIŠTA u HRVATSKOJ

SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE

PRIMARNO ISTRAŽIVANJE

SEGMENT1: PRIMATELJI USLUGA

**MIKRO, MALA I
SREDNJA PODUZEĆA**

SEGMENT2: PRUŽATELJI USLUGA

KONZULTANTI

I. GLAVNI ZAKLJUČCI SEKUNDARNOG ISTRAŽIVANJA

PRIMARNO ISTRAŽIVANJE

SEGMENT1: PRIMATELJI USLUGA

**MIKRO, MALA I
SREDNJA PODUZEĆA**

SEGMENT2: PRUŽATELJI USLUGA

KONZULTANTI

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Potencijal tržišta – MMSP sektor u brojkama

- 96.906 mikro, malih i srednjih poduzeća u Hrvatskoj
- 99,6% udio u ukupnom broju poduzeća
- 67,4% zaposlenih
- 51% BDP
- 43,1% izvoza
- 4,2 prosječno zaposlena u malim, 114,4 u srednjim poduzećima

Karakteristike MMSP sektora (GEM istraživanje)

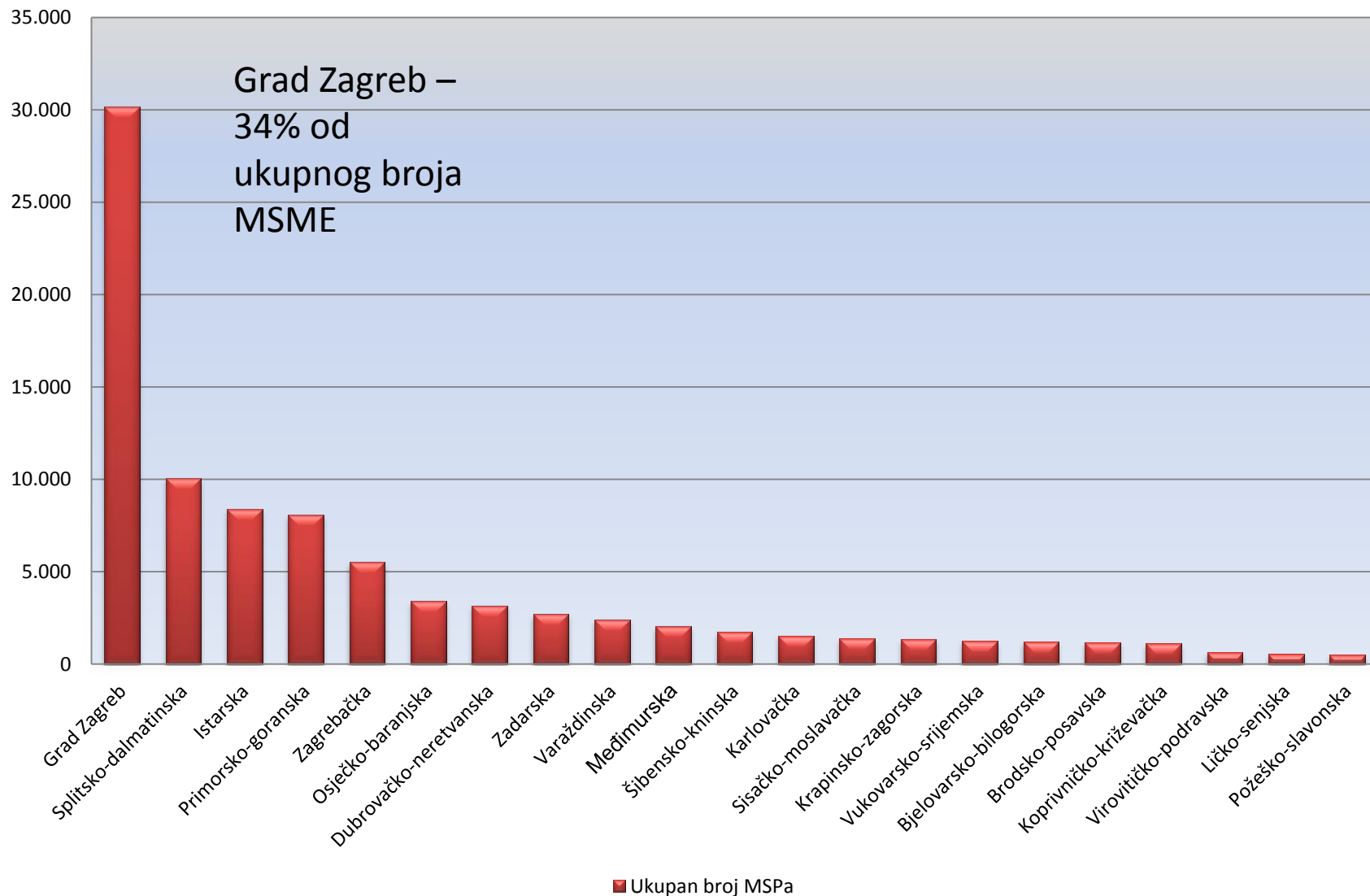
- Niska razina razina pokretanja poslovnog pothvata (36 % ispod prosjeka GEM zemalja)
- Mali udio rastućih poduzeća (3%)
- Mali udio inovativnih poduzeća koja stvaraju nove proizvode (9% , u opadanju)
- Velik udio poduzeća koji nude isto što i drugi (70%, u porastu)
- 2,43 puta veća aktivnost muškaraca u pokretanju poduzetničkog pothvata od žena
- Značajne regionalne razlike u poduzetničkoj aktivnosti
  - Istra i Zagreb imaju 3,63 puta veću aktivnost pokretanja poduzetničkog pothvata od Slavonije i Baranje, Like i Banovine

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Broj MMSP po županijama

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Poslovno okruženje kroz prizmu međunarodnih istraživanja

→ Prepreke za razvoj sektora MMSP

- Kompleksnost procedura za pokretanje i završetak poduzetničke aktivnosti
- Nedostatak edukacije fokusirane na poduzetništvo
- Neefikasnost pravnog sustava
- Korupcija
- Porezna nesigurnost i visoka razina poreznog opterećenja
- Nerazvijenost financijskog tržišta

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Kvaliteta profesionalne infrastrukture

GEM

Zemlja	Ocjena kvalitete komercijalne i profesionalne infrastrukture za razvoj sektora MMSP	
	2011	2012
Prosjek GEM zemalja	3,02	3,02
Španjolska	2,58	3,05
Hrvatska	2,84	2,78
Grčka	2,86	2,97
Poljska	2,9	2,76
Bosna i Hercegovina	2,9	2,84
Slovenija	2,94	2,91
Mađarska	3,03	3,17
Njemačka	3,3	3,34
Nizozemska	3,57	3,79
Makedonija	-	3,52

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Poduzetnička potporna infrastruktura

- Centri za poduzetništvo / 35
- Poslovni inkubatori / 30
- Poslovni parkovi / 3
- Tehnološki parkovi / 9
- Poduzetničke zone / oko 100
- Razvojne agencije / 30

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Tržište PROFESIONALNIH konzultantskih usluga za MMSP

Izvor: FINA (2012)

- 2.799 konzultantskih poduzeća
- 4.852 zaposlena
- Prihod: 3,5 milijarde kn

Izvor: Hrvatska gospodarska komora – registar poslovnih subjekata (2014)

- 4.697 konzultantskih poduzeća / 4.019 aktivnih
- 538 novoregistriranih u 2013.g.

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Geografska distribucija konzultantskih poduzeća po županijama

59%
konzultantskih
poduzeća
registrirano je
u Gradu
Zagrebu

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Profesionalna udruženja konzultanata / broj članova

- Hrvatska udruga poslovnih savjetnika / 30
- Udruga poslovnih savjetnika pri Hrvatskoj
gospodarskoj komori / 130
- Udruga konzultanata za ruralni razvoj / 25
- Hrvatska udruga konzultanata lokalne i područne
(regionalne) samouprave / 45
- Grupa konzultanata pri Hrvatskoj gospodarskoj
komori u Rijeci / 30

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Konsolidacija tržišta – uloga donora 2000. – 2014.

- Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva
  - Hrvatska mreža konzultanata za malo gospodarstvo
  - CABS – Capacity Building of Business Services Professionals
  - SMEPASS – Promotion and Provision of Advisory Services to Small and Medium Enterprises
- HAMAG INVEST
  - Mreža konzultanata
- Ministarstvo poduzetništva i obrta
  - SMEPASS – II
- EBRD BAS

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

DVIJE PERSPEKTIVE STANJA KONZULTANTSKOG TRŽIŠTA U RH

Metoda: CATI

Finalni uzorak = 303 poduzeća

**mikro,
mala i
srednja
poduzeća**

1

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Problemi poduzeća

Problemi s kojima su se susretali u posljednje 3 godine (%)

Ključan za riješiti u slj. godini

+ niti jedan 8%

+ neki drugi 12%:
građevinske dozvole,
koncesije, likvidnost,
naplata,
prekomplicirani
natječaji, pronalazak
posla, proširenje
posla, birokracija
države

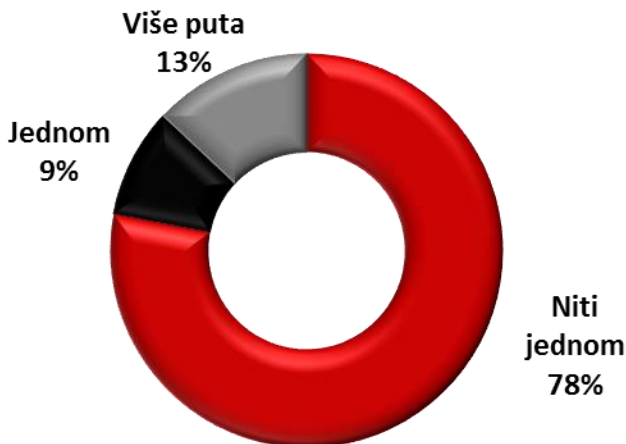

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

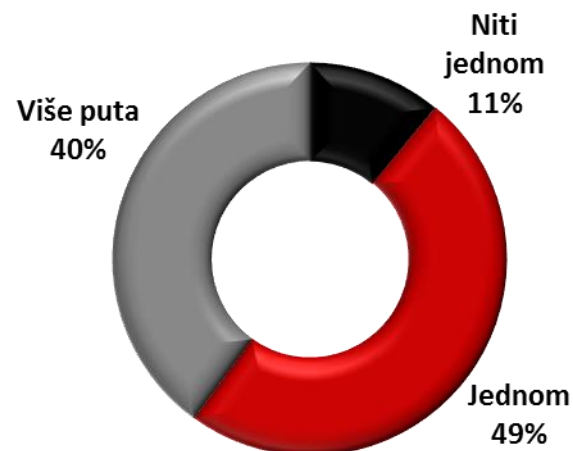
Segmentacija prema iskustvu s konzultantima

Koliko puta je Vaše poduzeće angažiralo vanjskog konzultanta?

U posljednje 3 godine (n=303)

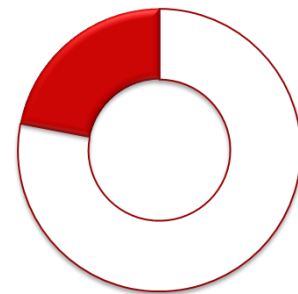

U posljednjih godinu dana (n=67)

n=67

Korisnici konzultantskih usluga

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Problemska područja koja su rješavali konzultanti

Za koje probleme su korišteni konzultanti:

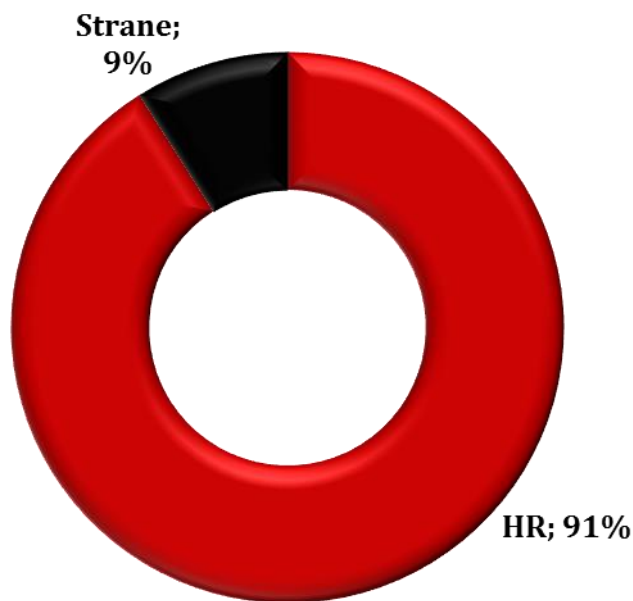
Za Poduzetnički
impuls, za poticaje,
za natječaj....

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Porijeklo i kanali informiranja

Konzultanti: HRVATSKA ili STRANA

Kanali informiranja (moguće više odgovora, %)

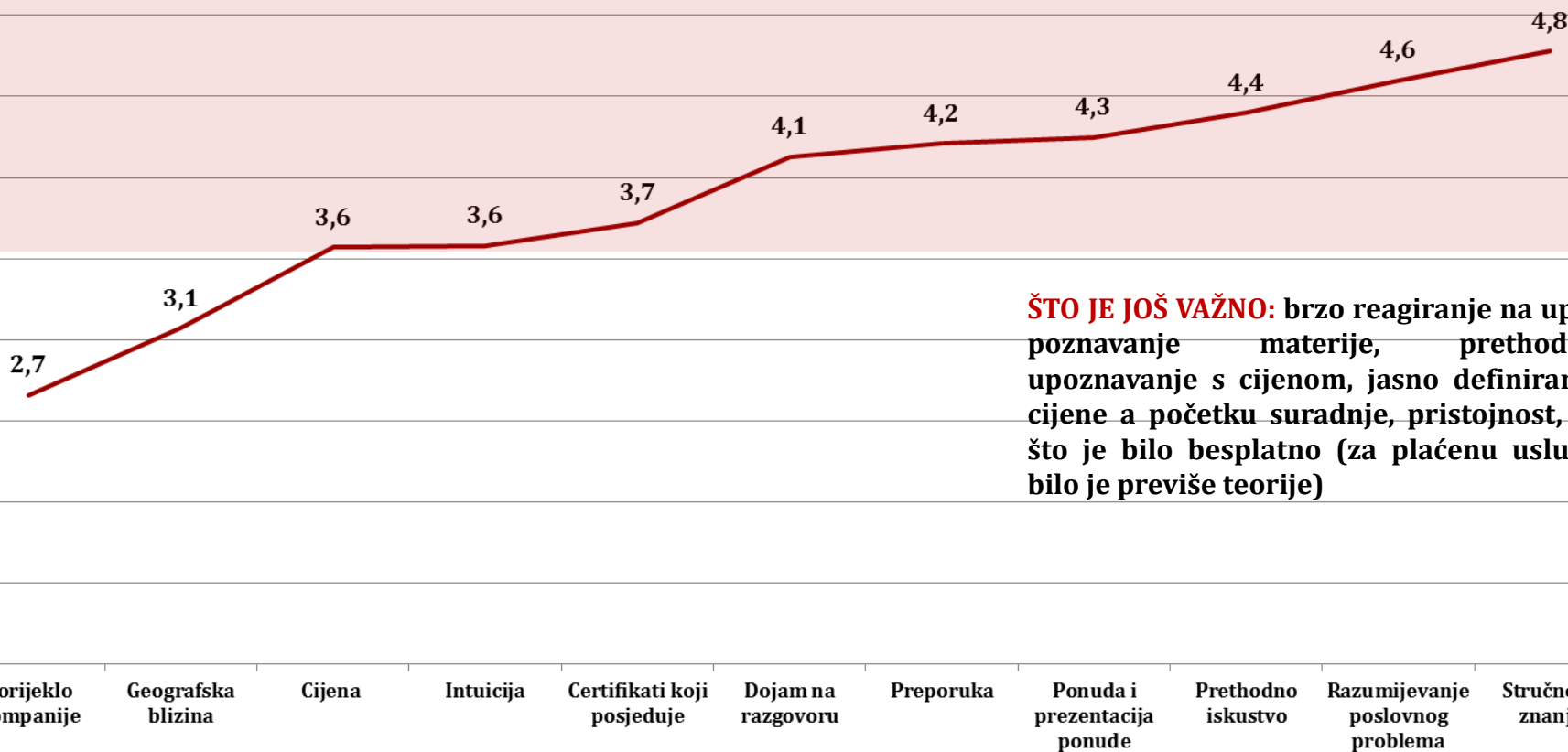

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Važnost kriterija pri odabiru

Važnost kriterija prilikom odabira konzultanta (ako ih je više onda onaj koji je rješavao najvažniji problem, tj. onaj koji je prije opisan). Skala od 1 do 5 gdje 1 znači uopće nije važan, a 5 izuzetno važan

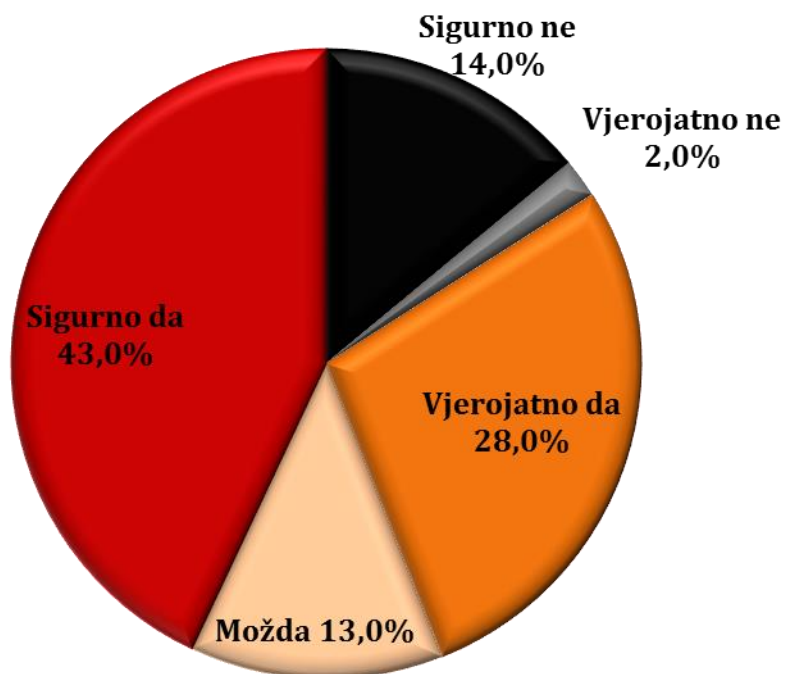

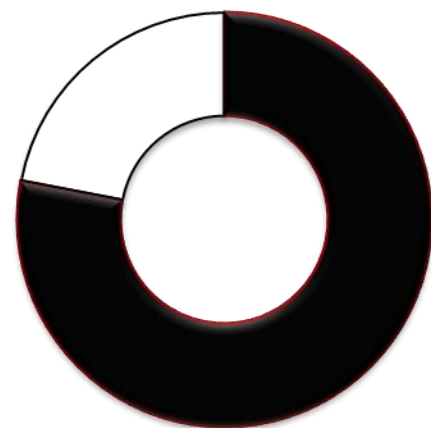

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Potencijal ponavljanja suradnje

Ponavljanje suradnje s navedenim konzultantima

n=236

Nekorisnici

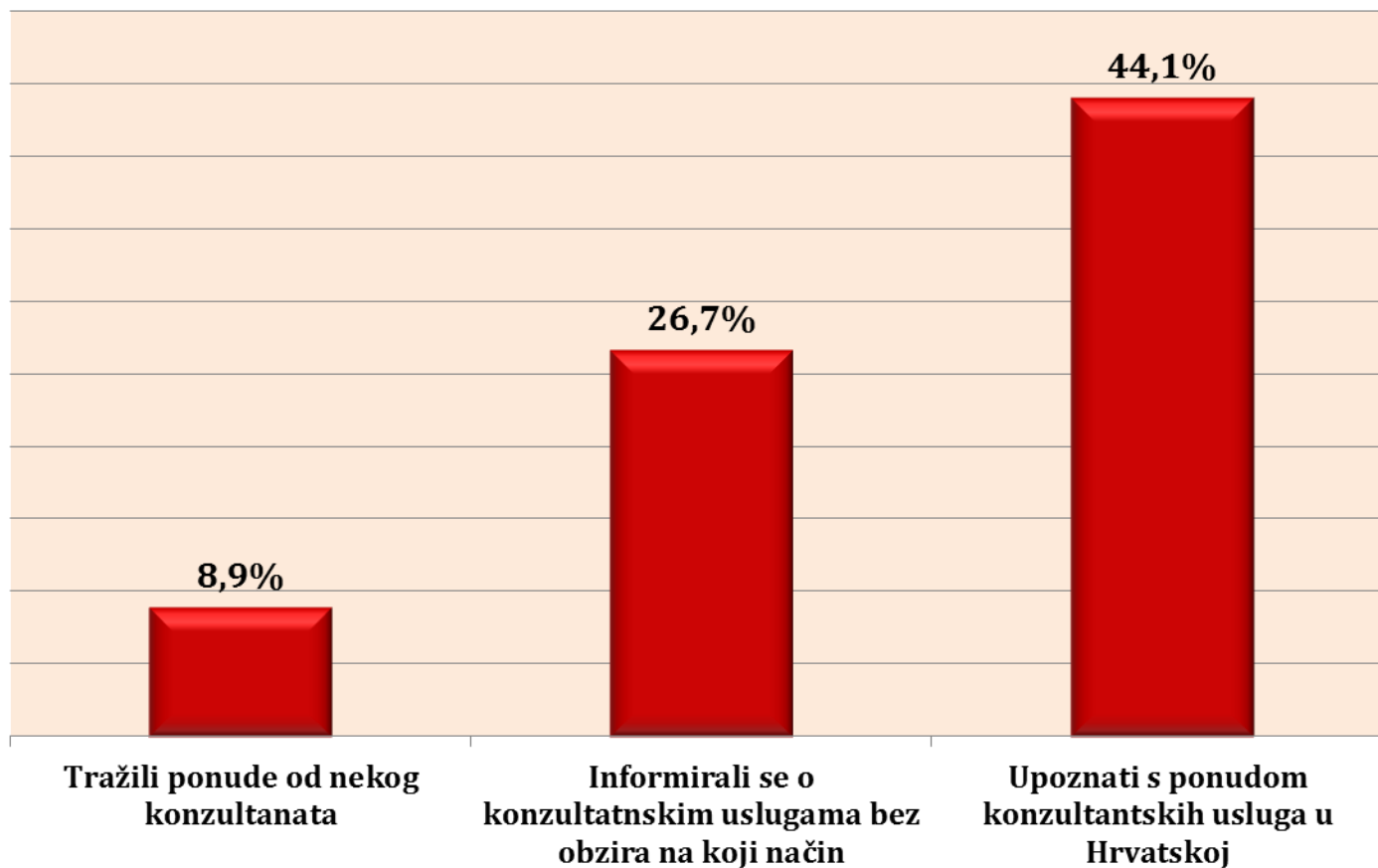
konzultantskih usluga

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Upoznatost

Udio nekorisnika prema razini upoznatosti s konzultantskim uslugama u RH

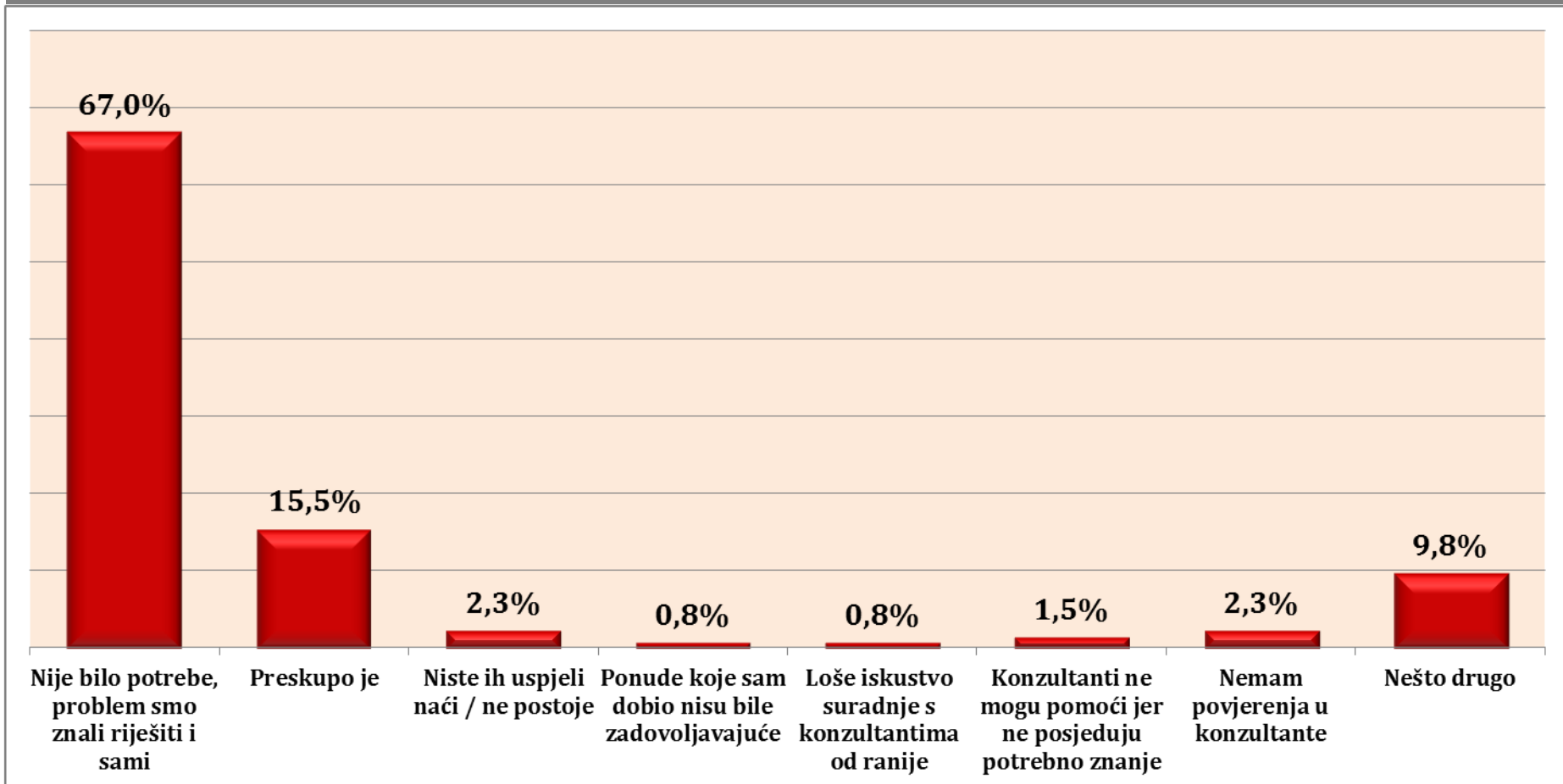

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Razlozi nekorištenja

Razlozi nekorištenja

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Dodatni razlozi nekorištenja

besmisleno je, ima svoj plan i djeluje, imaju dovoljno svojih educiranih ljudi, problem ih je dobiti, **premala firma da koriste konzultante**, misle da im **ne mogu pomoći**

ne vidi svrhu toga, nedostatak vremena i financija, ne mogu dobiti informacije o njima, nije moguća realizacija po pitanju financiranja, nije problema bilo koji su zahtijevali konzultante, nisu razmišljali o tome, nisu se sjetili, **specifičnost posla**, to je **lov u mutnom i filozofiranje bez temelja u privredi**, zbog lokacije je nemoguće dobiti potpore, zbog nedostataka većih projekata za koje bi nam bili potrebni konzultanti, **preskupi su - a ljudi nemaju za prezivjeti**, zbog **neznanja o tome što oni zapravo rade**, žele novce unaprijed

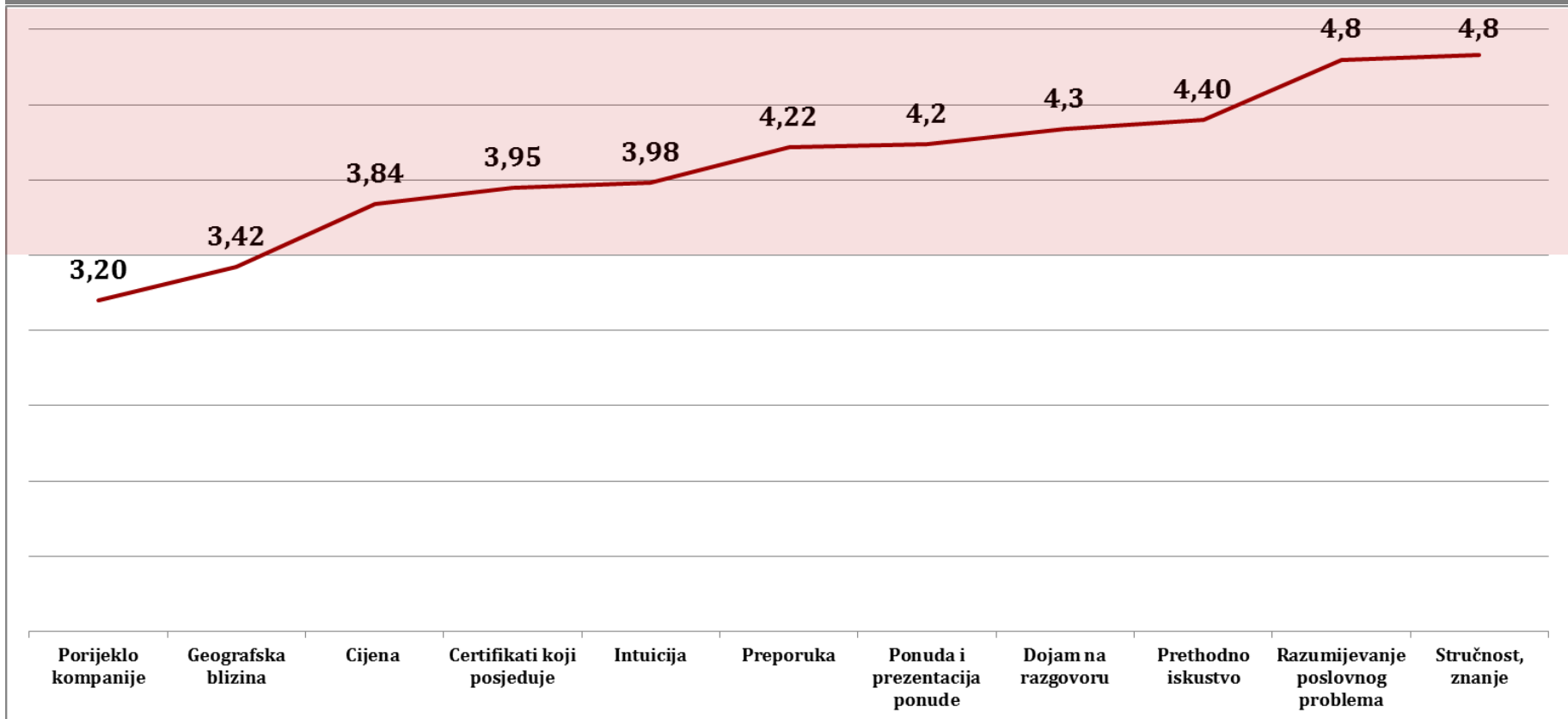

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Kriteriji odabira

Izlučeni oni koji su rekli sigurno ne i vjerojatno ne, ukupni n = 186

što bi od slijedećeg bilo važno za izbor vanjskog konzultanta? Skala od 1 do 5 gdje 1 znači uopće nije važan, a 5 izuzetno važan

n=303

Sva poduzeća

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Potencijalna područja suradnje

Smatrate li da bi vaše poduzeće moglo koristiti konzultanta za sljedeće

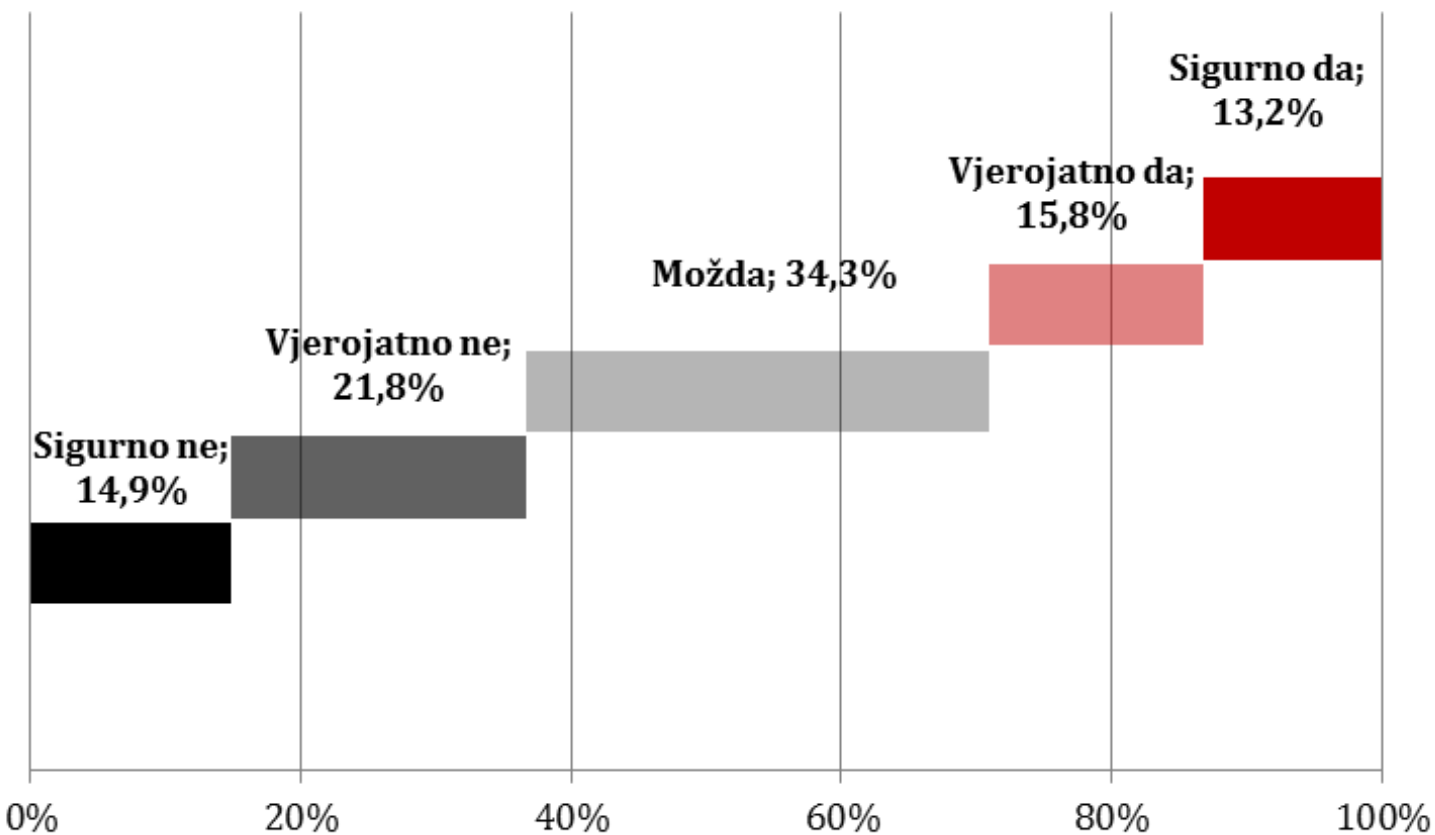

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Ukupni potencijal

Koliko je vjerojatno da ćete u budućnosti zatražiti pomoć konzultanta? Molimo ocijenite na skali od 1 do 5, gdje 1 znači sigurno ne a 5 sigurno da.

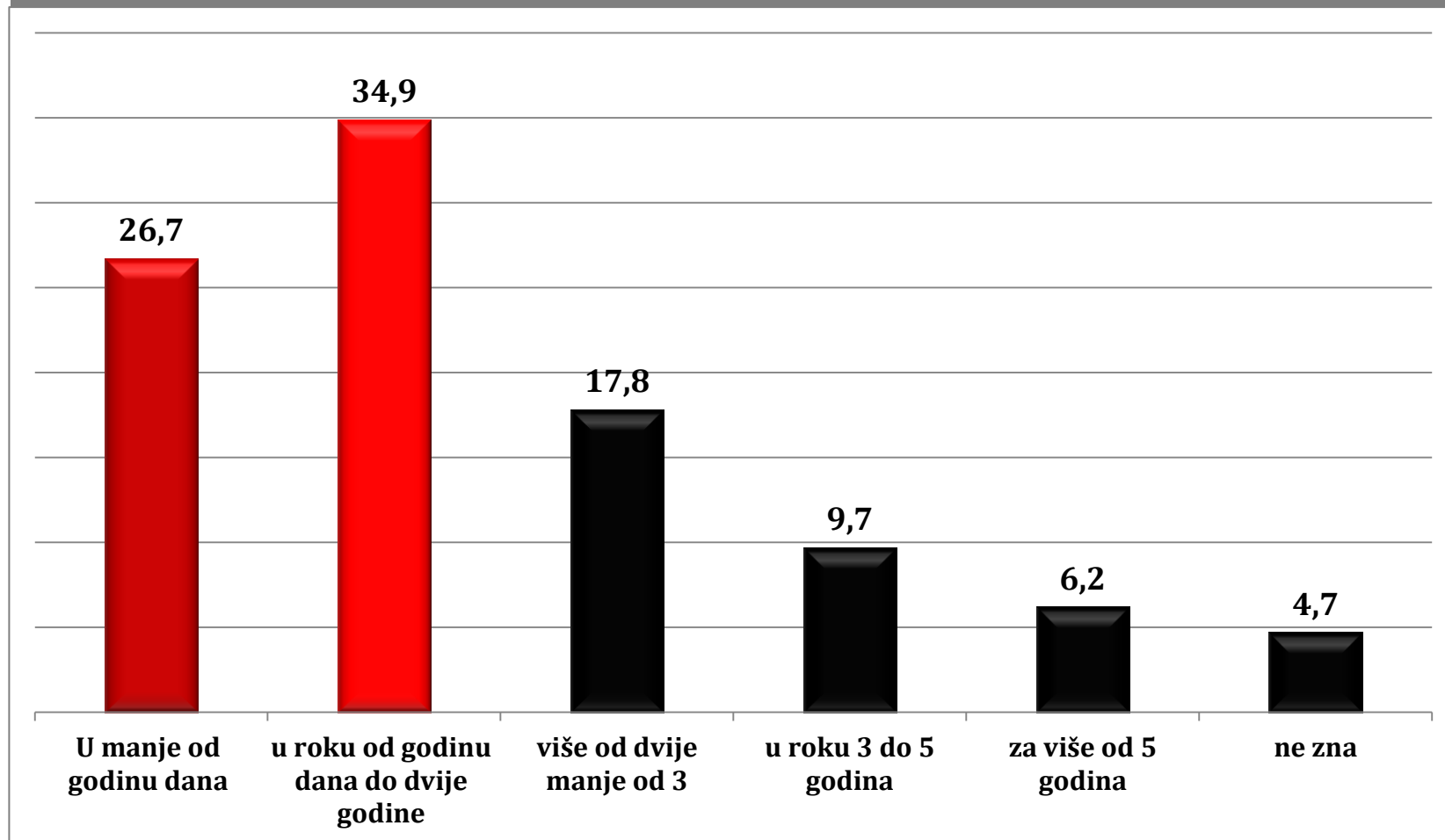

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Očekivani period akcije

Rekli ste da biste u budućnosti zatražili pomoć konzultanta biste li rekli da će to biti

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Dodatni motiv?

Kada bi vam konzultant ponudio neku od sljedećih opcija koliko je vjerojatno da bi koristili konzultantsku uslugu. Ocijenite na skali od 1 do 5, gdje je 1 sigurno ne, a 5 sigurno da:.

**Subvencija ili vaučer
(ušteta je 30-50%)**

**Plaćanje konzultanta iz
dobiti ili ostvarene
uštete zbog savjeta**

**Povrat sredstava u
slučaju neostvarenih
ciljeva projekta**

**Besplatni savjet u
razdoblju prije ili nakon
projekta**

Metoda: kombinirano CATI + On line

Finalni uzorak = 60 konzultanata (kontaktirano 500 poduzeća)

Ispitanik: osoba koja je uključena u proces donošenja poslovnih odluka

KONZULTANTI 2

Općenito

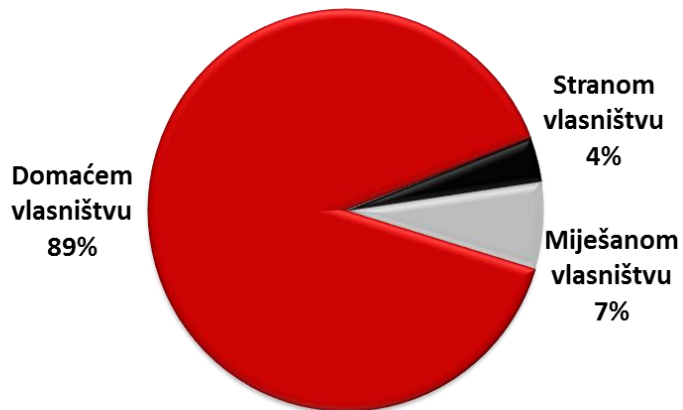

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Prikaz osnovnih pokazatelja sudionika istraživanja

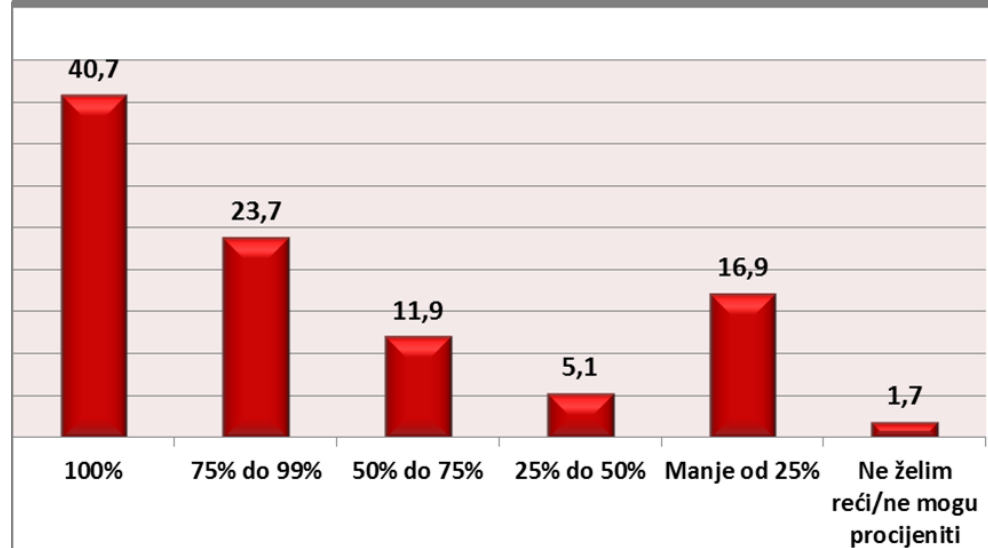
Vlasnička struktura poduzeća

Je li Vaše poduzeće u

Udio prihoda od konzultantskih usluga

Od navednog prihoda koliki je udio prihoda od
konzultantskih usluga

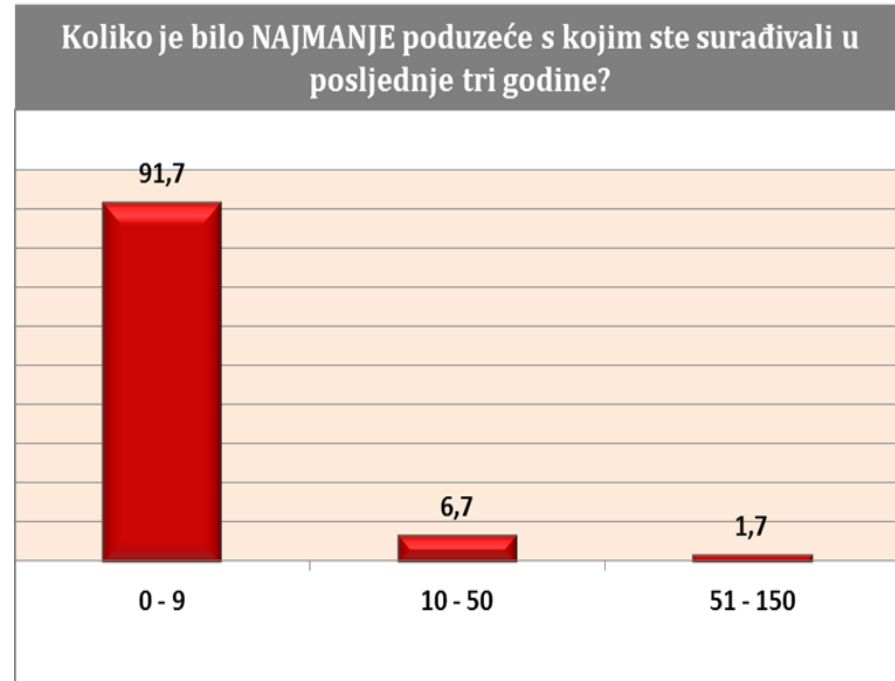
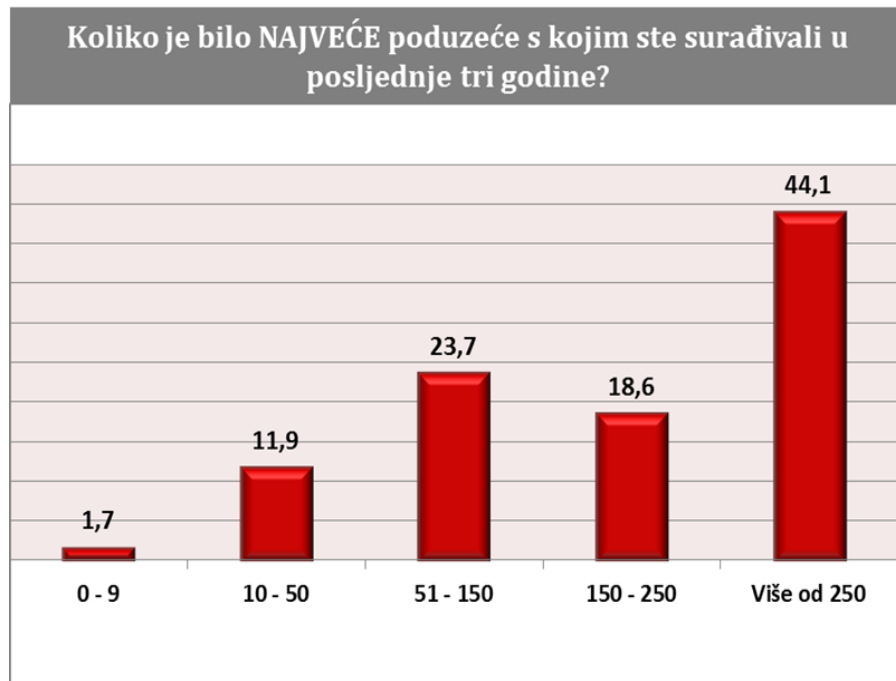

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Prikaz osnovnih pokazatelja sudionika istraživanja

Najveće i najmanje poduzeće klijenata prema kriteriju broja zaposlenih

Usluga

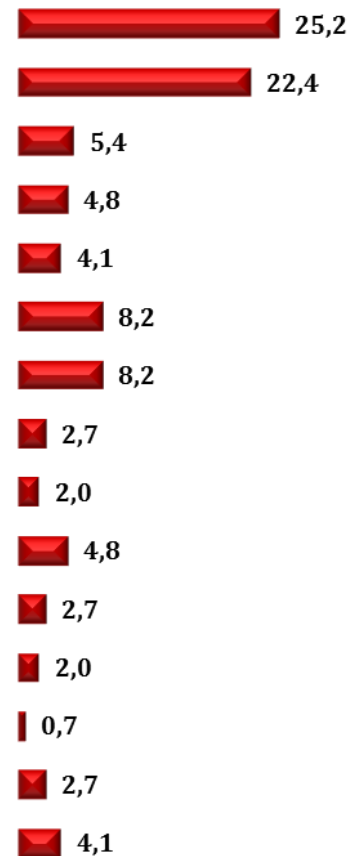
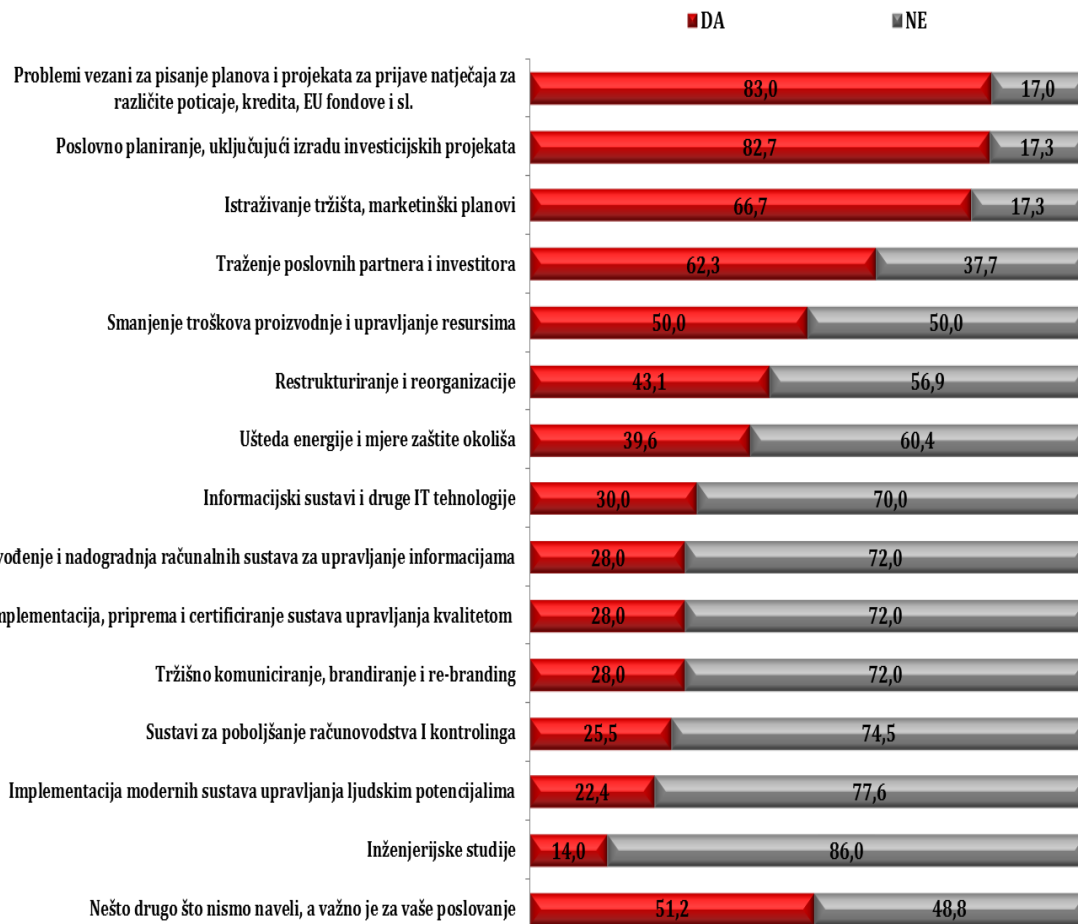

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Područja pružanja savjetodavnih usluga

Molim Vas recite da li se s njime bavite i pokrivete li navedeno područje

Na što se od navednog najviše usmjereni

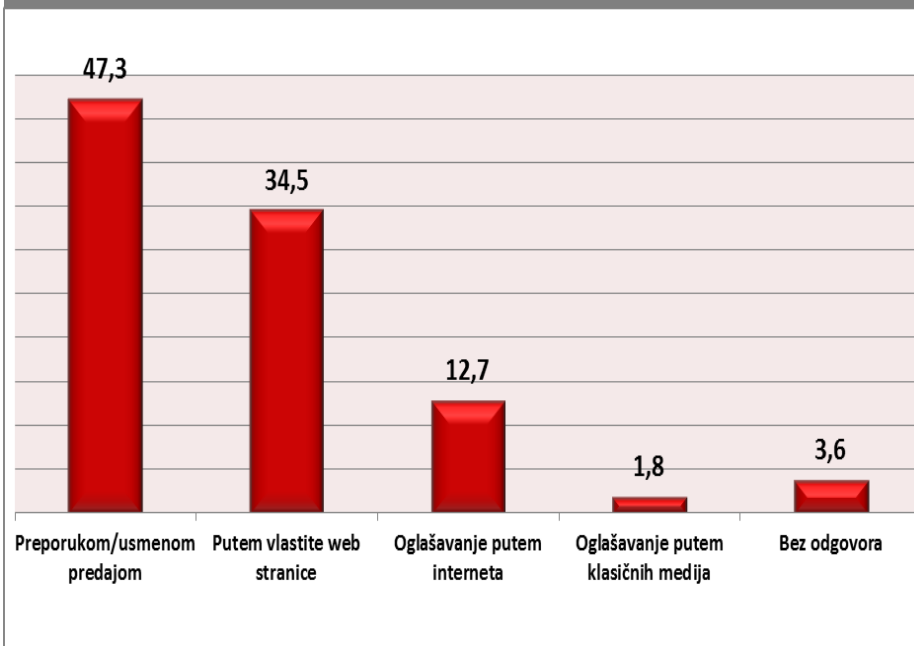

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Promocija savjetodavnih usluga

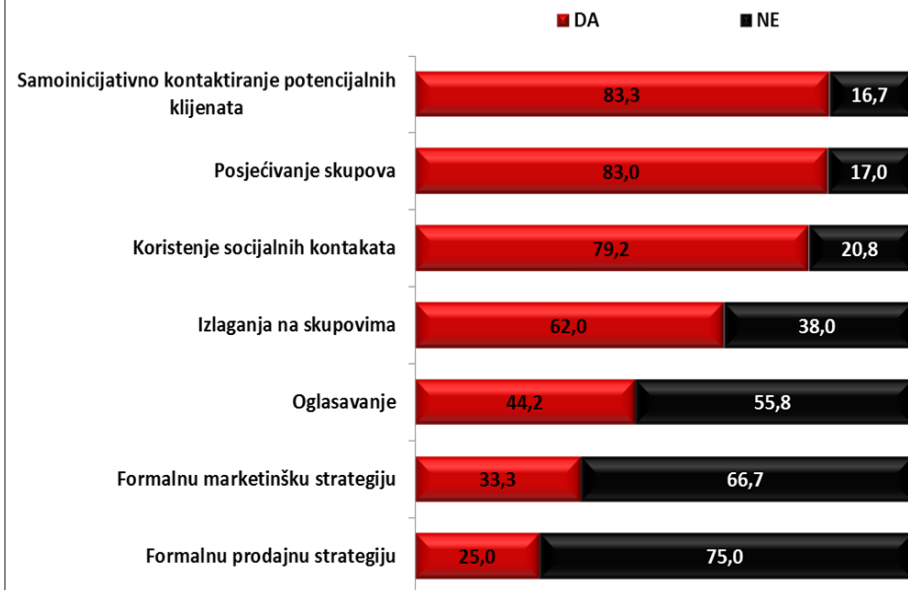
Načini promoviranja vlastitih usluga

Na koje sve način promovirate svoje usluge?

Angažman oko promocije i prodaje

Razmislite malo o svojoj promociji i prodaji. Što od sljedećeg radite ili imate

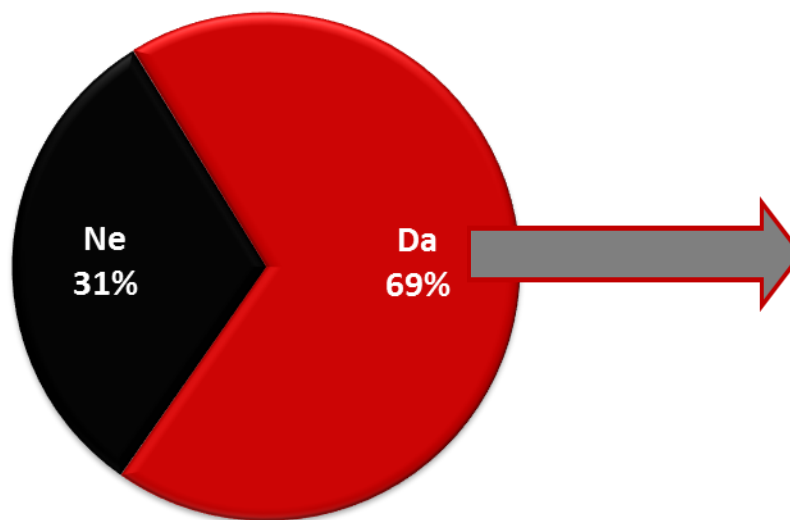

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Posjedovanje certifikata i licenci

Imate li kakve certifikate / licence?

NAVODE:

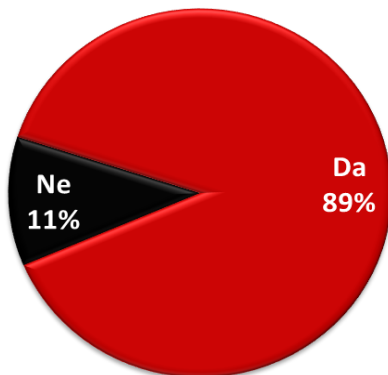
Certifikat za konzultanta za male i srednje poduzetnike HAMAG-INVESTA, Certifikat The Urban Institute za konzultanta za gospodarski razvoj JLS/JRS, potvrde EFOS o završenim seminarima za Cost & benefit analizu, Community Advisor & EU project consultant, Project Cycle Management, Upravljanje operativnim programima, Energetski pregledi i certificiranje M1/M2, auditor ISO 50001, Interni auditor ISO 9001, ISO 14001, ISO 9001, EN 15038, CMC, EFQM, IMP3ROVE, iCOUNTS, IC-Rating, LA QMS/EMS/ISMS

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Upoznatosti i članstvo sa udrugama konzultanata u Republici Hrvatskoj

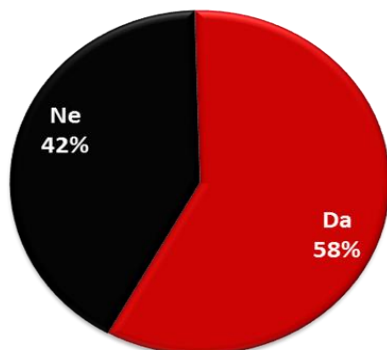
Poznajete li neke udruge konzultanta u Hrvatskoj?

NAVODE:

CROMA-e, Zlatna pera, Konzultantske zajednice pri HGK, EBRD-ovi konzultanti SME sektor, HAMAG-ovi konzultanti, Udruga konzultanata za ruralni razvoj, HUPS, Zajednica poslovnih savjetnika pri HGK, IMPULS, klaster ZNAM.

Jeste li Vi ili Vaše poduzeće član neke konzultantske udruge

NAVODE:

"Zlatna pera", HGK, CMI UK, Hamag invest mreza konzultanata, EBRD-TAM/BAS, EBRD-BAS, Zajednica poslovnih savjetnika, Hrvatska franšiza udruga, HUPS, ZPS, Udruga konzultanata za ruralni razvoj.

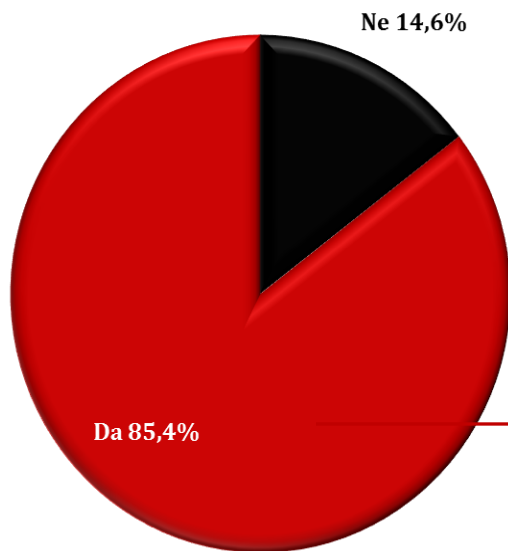
Edukacija

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Korištenje edukacija

Jeste li u posljednje 3 godine koristili edukacije s ciljem daljnjeg unapređivanja vještina sebe ili svog tima?

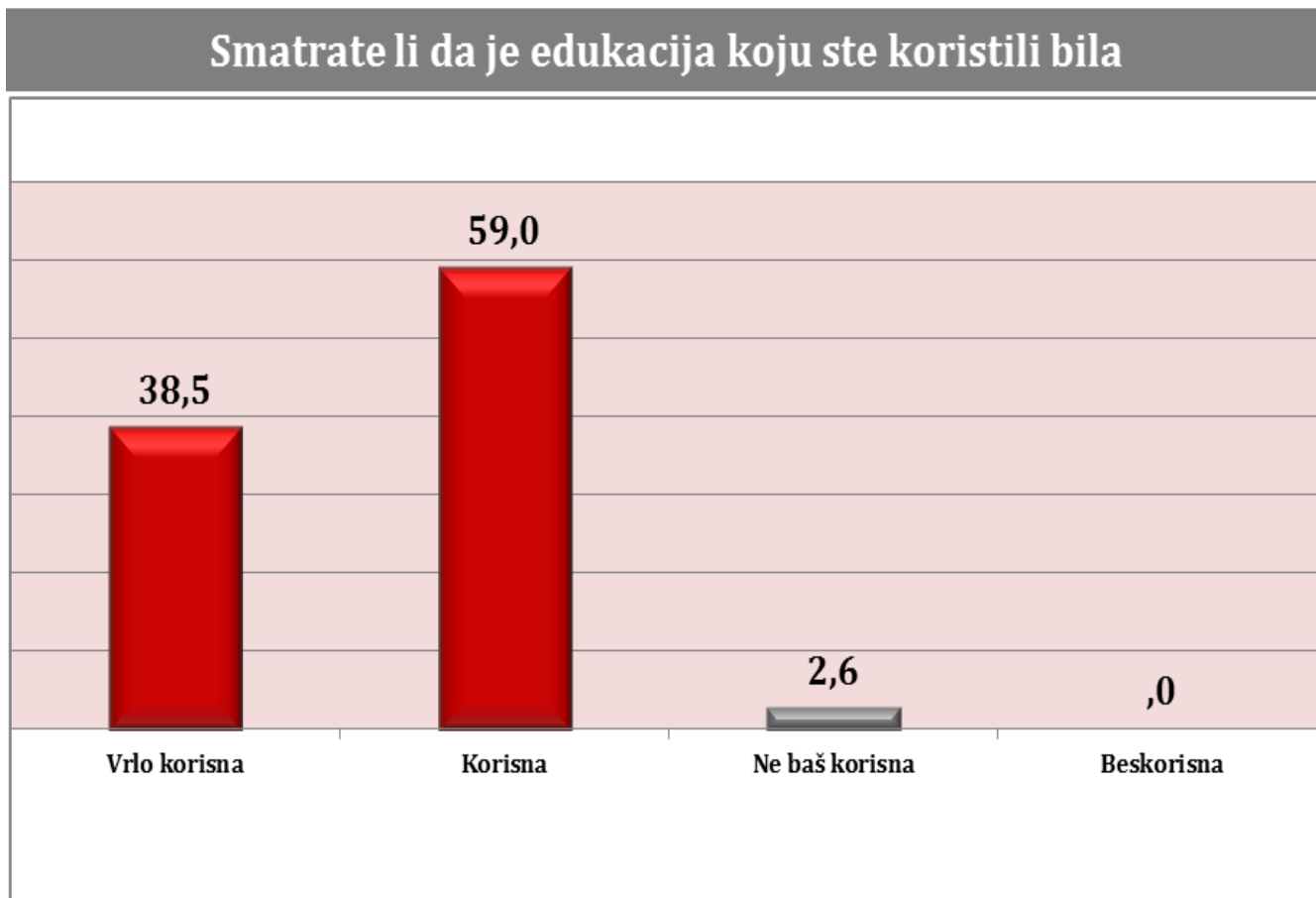

komunikacijske i prodajne vještine, edukacije iz područja javne nabave, izrada investicijskih studija, prisustovanje raznim konferencijama, pohađanje poslijediplomskih studija, posjećivanje seminara za pojedine ISO norme, radionice vezane uz projekte Europske unije te razni certificirani tečajevi poput ACCA, CIP, CABBS.

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Stav o korisnosti edukacija

SEGMENTACIJA TRŽIŠTA

mikro, malih i srednjih
poduzeća

3

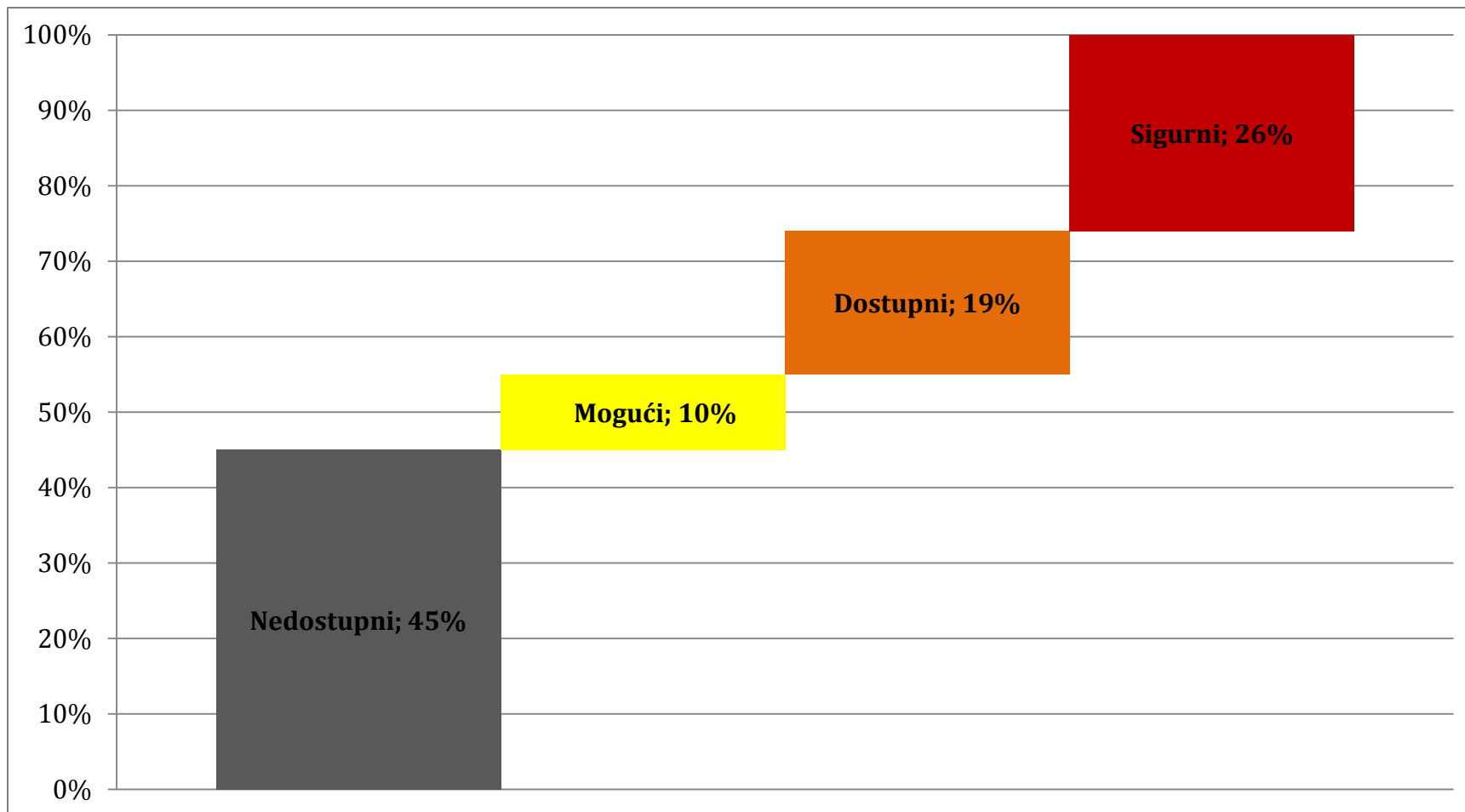

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

MMSP segmentacija

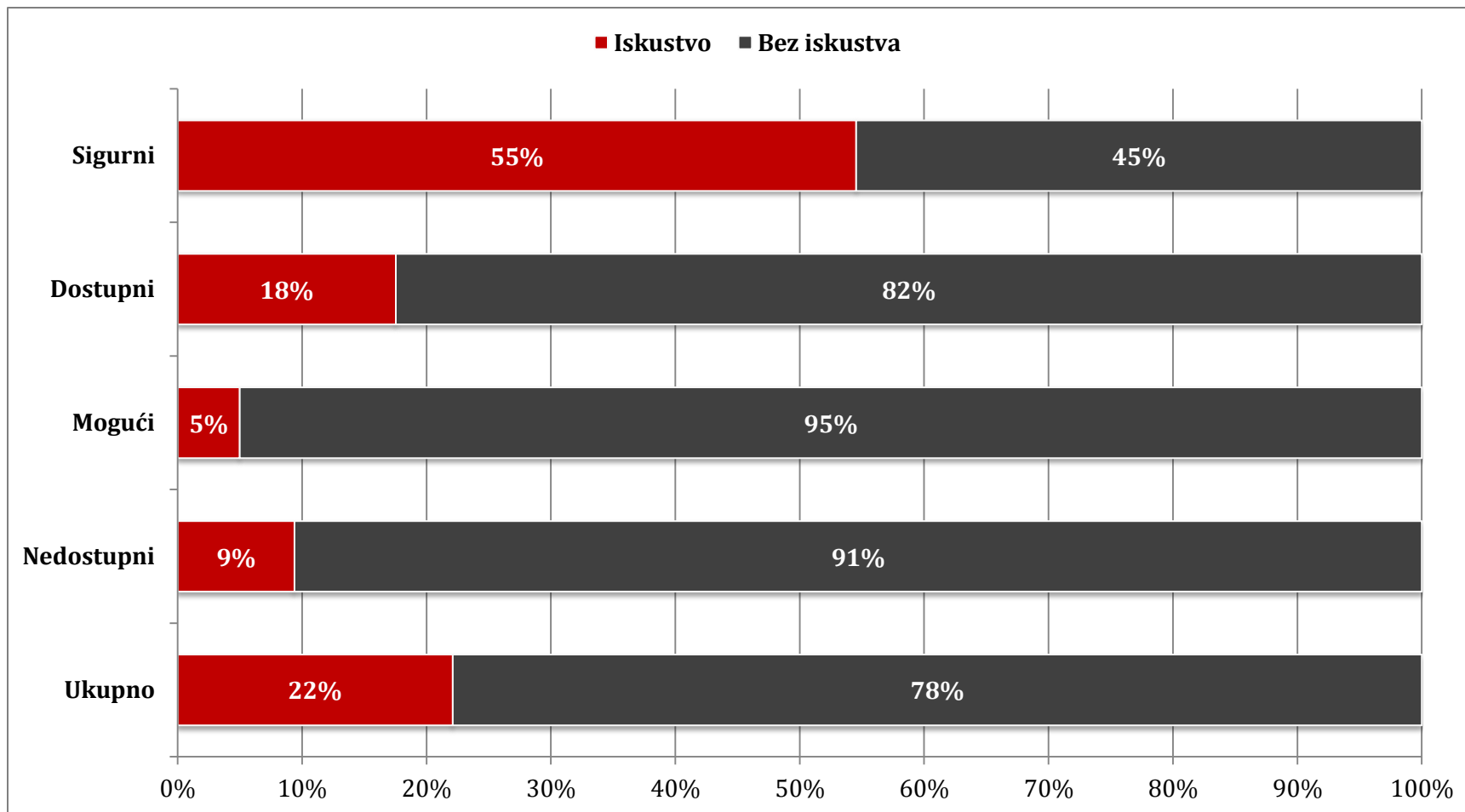
prema otvorenosti za konzultantske usluge
u odnosu na vremensko razdoblje

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Segmentacija prema prijašnjem iskustvu sa konzultantskim uslugama

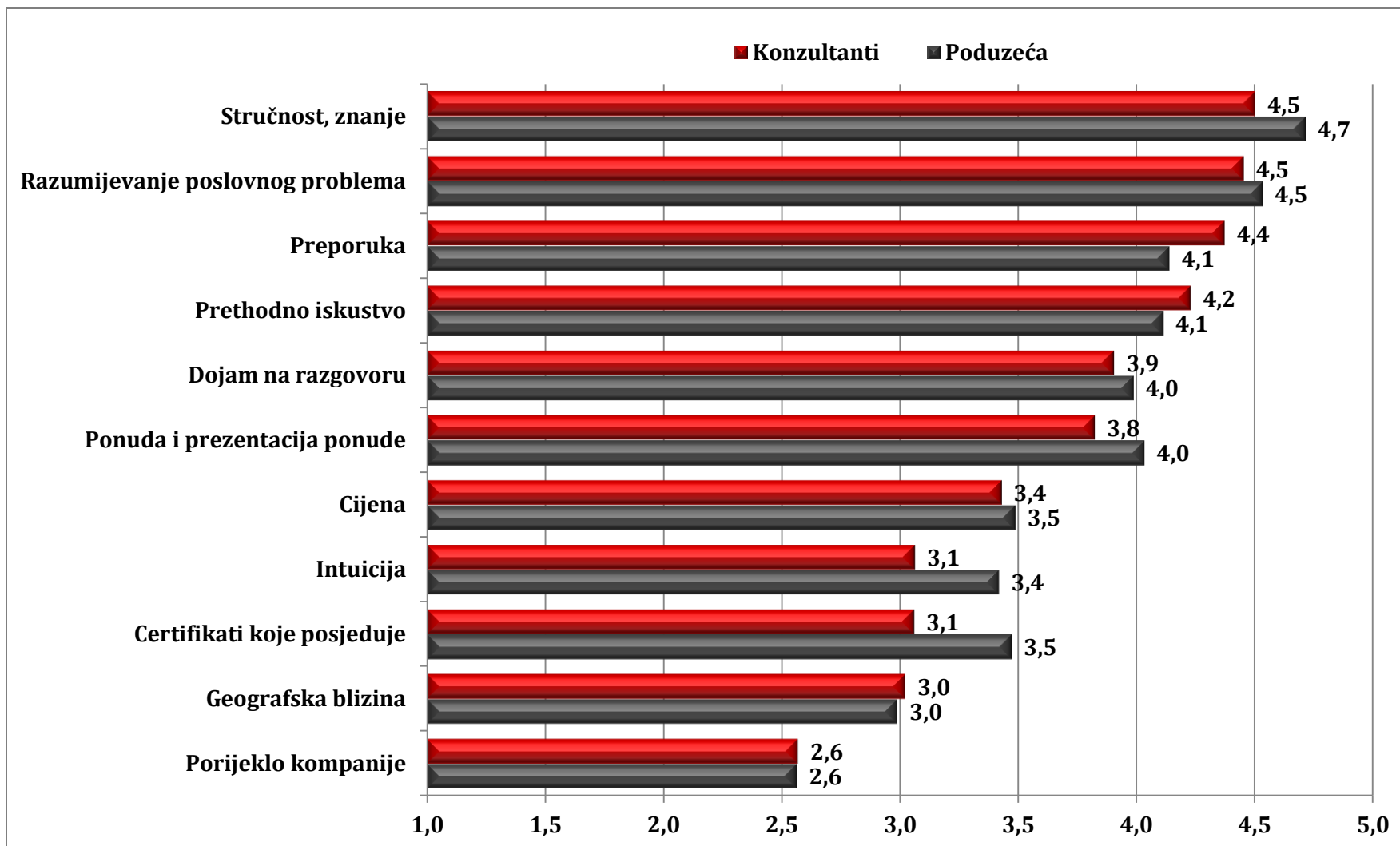
ZRCALJENJE

4

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

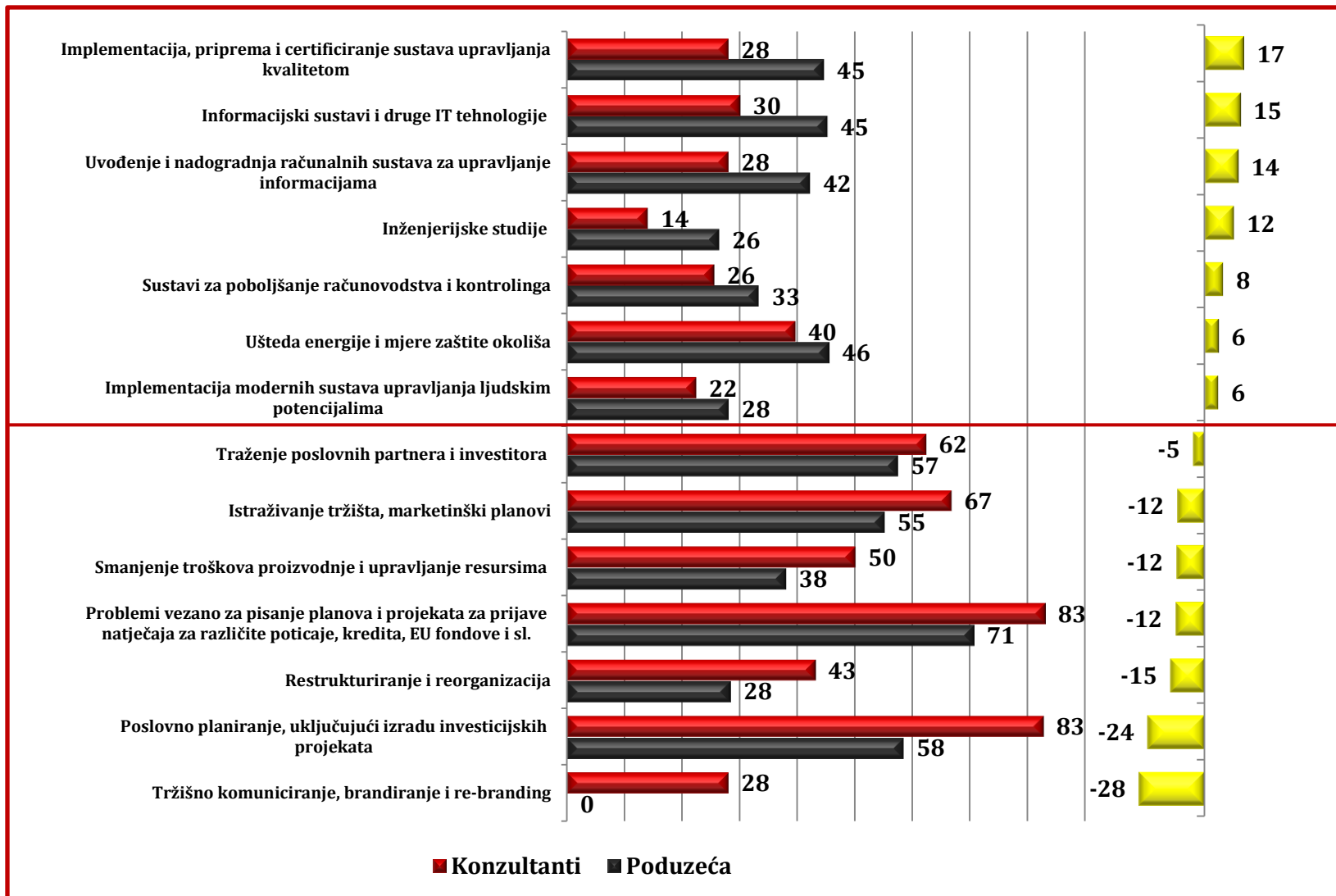
Ocjena važnosti pojedinih kriterija za izbor vanjskog poslovnog konzultanta, poslovna perspektiva i konzultanti

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Gap analiza područja problemskih situacija

SWOT

5

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

SWOT analiza

konzultantskog tržišta

PREDNOSTI	NEDOSTACI
Široko znanje i područje pružanja konzultantskih usluga; Dostupan segment MMSP klijenata (55%); Svjesnost konzultanata o njihovoj poziciji iz perspektive MMSP; Otvorenost konzultanata za daljnje učenje i obrazovanje Korisnost usluge u fokusu i MMSP i konzultanata; Potencijal za konverziju MMSP od upoznatih s ponudom – do dostupni za suradnju	Nedovoljan broj konzultanata sa uže specijaliziranim znanjima/vještinama Slaba pokrivenost pojedinih problemskih područja koja prepoznaju MMSP kao važna za rješavanje u idućem periodu; Smanjenje lojalnosti MMSP klijenata nakon korištenja usluge (najveći segment 45% tržišta - nedostupan) Nekapitalizirana lojalnost (disperzija korisnika usluga na sve razine dostupnosti) Nejasan i nerazvijen proces odabira konzultanata Nedovoljna promocija konzultantskih usluga Ograničena prepoznatljivost brandova
MOGUĆNOSTI	PRIJETNJE
MMSP informirani o ponudi konzultantskih usluga; Otvorenost MMSP za suradnju; Voljnost HAMAG INVESTa da poboljša dostupnost konzultantskih usluga za MMSP Trenutni izazovi hrvatskog i EU poslovnog okruženja EU fondovi kao izvor financiranja Podršku razvoju MMSP sektora pružaju poduzetničke potporne institucije pod povoljnim uvjetima	Niske ulazne barijere za industriju; Loše iskustvo MMSP sa “takozvanim” konzultantima; Nemogućnost stvaranja prilika za zadobivanje povjerenja; Veća usmjerenost konkurenata iz drugih industrija (IT, istraživačke agencije) Nelojalna konkurencija poduzetničkih potpornih institucija profesionalnim konzultantima

PREPORUKE

6

CEPOR
Centar za politiku razvoja malih i srednjih
poduzeća i poduzetništva

Preporuke za HAMAG INVEST

1. **Podržati aktivnost i inicijative profesionalnih konzultantskih asocijacija**, s ciljem promocije konzultantskih usluga i profesije, jačanja standarda i kriterija za pružatelje konzultantskih usluga, i unapređenja kvalitete usluga
2. **Inaugurirati certifikate kao garanciju i pokazatelje visoke vrijednosti i kvalitete konzultantske usluge**
3. **Djelomično sufinancirati edukaciju konzultanata za djelovanje u tržišnim nišama** u kojima je od strane MMSP identificirana buduća potražnja i mogućnost korištenja usluga
4. **Djelomično sufinancirati edukaciju konzultanata** u već razvijenim područjima pružanja konzultantskih usluga, ali **s naglaskom na izvrsnost**, kako bi tržišna ponuda konzultanata u tim područjima od „dostupne, raspoložive ” bila transformirana u „izvrsnu”
5. **Facilitirati organizaciju prezentacija konzultantskih usluga** za MMSP na kojima će konzultanti kroz uvodnu edukaciju na određenu temu biti u mogućnosti prezentirati svoje iskustvo i rezultate, te razviti povjerenje u vlastiti potencijal pružanja kvalitetne konzultantske usluge

Preporuke za konzultante

- 1. Fokusirati se na pružanje kvalitetne usluge** u područjima koje MMSP prepoznaju kao ključne za rješavanje u idućem periodu: problemi pravne prirode, problemi u upravljanju financijama te problemi u marketingu i prodaji
- 2. Usko se specijalizirati na pružanje kvalitetne usluge u tržišnim nišama** za koje MMSP identificiraju buduću potrebu: ekologija, zaštita okoliša, uvođenje i nadogradnja IT sustava, implementacija i certificiranje za sustave kvalitete, unapređenje računovodstva i kontrolinga, inženjerske studije
- 3. Razviti vlastite prodajne i marketinške strategije**
- 4. Organizirati besplatne poludnevne radionice s ciljem prezentacije** svog znanja i konzultantskog kapaciteta, a radi razvijanja povjerenja i kredibiliteta među MMSP

Preporuke za konzultante - 2

5. **Razviti marketinške strategije** koje će uključivati i druge suvremene kanale promocije osim usmene predaje
6. Ponuditi konzultantske usluge s **fleksibilnim modalitetima plaćanja** koji će demonstrirati spremnost za sudjelovanje u riziku poduzetih akcija
7. Aktivno se **uključiti u djelovanje profesionalnih udruženja konzultanata**
8. Kontinuirano se **educirati i razviti senzibilitet** za način razmišljanja i djelovanja MMSP
9. Identificirati područja **vlastite ekspertize i izvrsnosti** temeljene na iskustvu, znanju i tržišnom potencijale i na tome temeljiti svoj USP i konkurentsku prednost

Preporuke za mikro, mala i srednja poduzeća

---

1. Identificirati konzultante na temelju **uske specijaliziranosti** za problemsko područje
2. Zahtijevati **prikaz referenci** s aspekta analize kvalitativnih i kvantitativnih efekata prethodnih konzultantskih projekata
3. Očekivati od konzultanta **pomoć u identifikaciji izvora sufinanciranja** konzultantske usluge (EU fondovi, MINPO, i dr.)
4. Posebno vrednovati konzultante koji su spremni **sudjelovati u riziku provedenih projekata**, i na taj način naplatiti svoju konzultantsku uslugu
5. Biti zahtijevni i **dati povratnu informaciju o svom zadovoljstvu** konzultantskom uslugom u odnosu na očekivanja, bez obzira na izvor financiranja konzultantske usluge